

Šlosar, Dušan

**[Skoumalová, Zdena. Status tzv. kmenotvorných přípon slovesných v slovanských jazycích, zvláště v ruštině]**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1980, vol. 29, iss. A28, pp. 265-266*

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100834>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Monografie ukazuje, jak nesnadný a pracný je každý krok vpřed v tak propracovaných disciplínách, jako je slovanská morfolgie. Než autorka odpověděla na otázku položenou názvem, musela zvládnout velmi obsáhlou bibliografii (seznam má na 350 položek) a zrekapitulovat a dorešit řadu teoretických otázek z oblasti morfolgie a slovtvorby, avšak i nemalé množství problémů obecnějšího charakteru, například z teorie znaku.

V první kapitole, zabývající se obecnými otázkami slovtvorby a problematikou morfému, je podle našeho soudu poněkud sporné autorčino příliš široké chápání transpozice: je-li možno od téhož fundujícího slova odvodit dva deriváty, které se významem od sebe liší, či dokonce více takových paralelních útvarů, nemůžeme podle našeho soudu mluvit ve všech těchto případech o transpozici: například české deadjektivní *bílit* označuje proces udělování vlastnosti, *bělet* získávání vlastnosti, *bělat se* pak vyznačování se vlastností: ještě nejbliže k transpozici má snad třetí útvar, ale ani ten jejím kritériím nevyhovuje plně (význam slovesa odvozeného čistou transpozicí by musel být vystižitelný formulí „být bílý“). Tím méně lze pak za výsledek transpozice považovat posesivní adjektiva jako *otcův* (odvozenina *otcovský* s významem kvalitativním by si musela činit nároky na totéž zařazení), ba ani relační adjektiva typu *lesní*, i když ta mají k transpozici nesporně nejbliž — stále ovšem nevyjadřují týž lexikální obsah, pouze posunutý na ose substance — vlastnost — děj — okolnost. Z toho hlediska lze naopak autorčiny sporné případy typu *izdavná* (v češtině např. *zářná*) a také české formace typu *bezvětrí* zcela jednoznačně zařazovat mezi výsledky transpozice.

Další korekturou, která by byla žádoucí, by mělo být zavedení třídy adaptace pro slovtvorné postupy, které slouží přejímání prvků ze slovní zásoby cizích jazyků či prvků internacionálních a jejich zařazování do popisovaného jazyka. Ostatně autorčím výklad o sufixech *-ir-ova-*, *-iz-ova-* a *-izir-ova-* v poslední kapitole svědčí o jistých nesnázích vznikajících při rozhodování, zda přejatá slovesa mají povahu útvarů transponovaných či mutovaných; autorčino zařazování některých poruštěných sloves k modifikaci, zdůvodňované tím, že odvozenina zůstává v rámci téhož slovního druhu jako v původním jazyce (ale její význam se přitom nijak nemodifikuje, zůstává týž), je málo přesvědčivé. Třída adaptace by shrnula jak případy přejetí, při nichž dochází ke změně slovního druhu, tak přejetí bez takové změny, bez rozlišení. Nějakého rozlišení tu také není třeba, protože při derivačním aktu de facto jde o to jediné: zařazení prvku cizího původu do slovní zásoby vlastního jazyka.

První kapitola dále rozpracovává teorii morfému. Autorčiny výklady se tu neobešly bez terminologických inovací, na její obranu je však třeba konstatovat, že nové termíny mají jistou explikativní sílu a že jich autorka užívá střídě. Doplnkem první kapitoly je pojednání o znakovosti jazykových jednotek, připojené na závěr práce. Jeho výtežkem je konstatování, že status znaku je vlastní i fonémům: nejuniverzálnější složkou jazykových znaků je totiž složka strukturní, vnitrojazyková, důležitější než složky sémantická a pragmatická. Z toho plyne, že jednotky vyšších plánů, byť se naphled jeví jako defektní, musjí mít povahu znaku rovněž. (To bude pak důležité pro autorčino hodnocení tzv. kmenotvorných přípon.) Morfém je nejmenší jazykovou jednotkou, která kromě významu strukturního má též význam vázaný k mimojazykové realitě.

Výsledkem druhé kapitoly, která se kriticky vyrovnává s dosavadními různorodými názory na povahu tzv. kmenotvorných přípon, je příklon k řešení M. Dokulila, podle něhož to jsou morfémy, jejichž primární funkcí je formování gramatického tvaru slovesa, sekundárně pak slouží k manifestaci derivačního významu. Proti tomu je možno namítnout, že zatímco v gramatickém plánu (vyločíme-li z něho vid) mají všechny slovesné kmenotvorné přípony povahu alomorfů (jejich „klasifikační role“ je tu irrelevantní), ve funkci slovtvorné slouží k rozlišování významu (viz například už uvedenou opozici *bílit* : *bělet* : *bělat se*). Na druhé straně je ovšem fakt, že ne všechna slovesa s kmenotvornými formanty jsou slovtvorně ztvárněna. (To platí ovšem jen tehdy, nechceme-li spolu s autorkou do slovesné slovtvorby zahrnovat vyjadřování vidových opozic. Ale ve skutečnosti kmenové opozice vidové se vyvíjejí v pozoruhodné formální souhře s opozicemi povahy lexikální a obojí vlastně tvoří derivační celek.)

Přijatelným závěrem další kapitoly je ovšem konstatování o jednokmennosti celého slovesného paradigmatu, v kteréžto koncepci má rozhodující povahu formant kmeně infinitivního, přičemž s druhým (prezentním) kmenem se počítá jako s vyvoditelným — nikoli derivovaným (pro ruštinu to platí téměř plně, v češtině je to možné s výjimkou

uzavřených skupin neproduktivních typů *brát, umřít a začít*). Vyloučíme-li slovtvorně neživé typy, je sám infinitivní ukazatel jednoznačný v obou jazycích. Je to tedy koncepce jednoho slovesného kmene s variantami přítomných ukazatelů. (Diachronní zkoumání dává této koncepci s prioritou infinitivního kmene za pravdu: při integračním procesu českého slovesa je sjednocujícím faktorem právě kmen infinitivní.) Morfologická derivace sloves je pro autorku kmenotvorbou, její částí je pak vlastní slovtvorba sloves.

Čtvrtá a pátá kapitola knihy pak představují praktickou aplikaci autorkou vybudované teorie na kmenotvorbu ruského slovesa. Oddíl 4.2 (Přítomní klasifikační ukazatele) je ukázkou metodologické čistoty morfematické analýzy; její výsledky jsou přirozeně upotřebitelné jen pro ruštinu, kdežto česká situace je podstatně jiná. Cenná je následující materiálová část 4.4 (Přehled fungování kmenotvorných sufixů), kde se analyzují typy sloves *a*—kmenových, *e*—kmenových, slovesa *i*—kmenová, *ova*—kmenová a *nu*—kmenová. (Protože autorka neuznává nulový formant, není zde nikde zmínka o typech *nesti, peč'* apod., ačkoli u formantů nenulových se o neproduktivních typech pojednává.) Konečně v páté kapitole se stejné analýze podrobují rozšířené slovtvorné sufixy *-nič-a-*, *-stv-ova-*, *-k-a-* a *-k-nu-*, *-a-nu-*, *-ir-ova-*, *-iz-ova-*, *-izir-ova-* a *-ficir-ova-*. Existence těchto prostředků je důležitý rys, jímž se ruština (a další slovanské jazyky) výrazně liší od češtiny a který fakticky podtrhává autorčin názor o slovtvorné „nepřilohodnotnosti“ samotných infinitivních kmenotvorných přípon. (Pro češtinu to ovšem neplatí: konsonant v jediném „obdobném“ sufixu *-k-a-* je — vzdor autorčině názoru — pouhým konektémem: srovnej čes. *mňou-k-a-t*, *vr-k-a-t* proti *hař-a-t*; další obdobný prostředek *-v-a-* pak má pouze funkci vidotvornou.)

Jsmo si vědomi toho, že většina našich dílčích výhrad byla motivována odlišností struktury slovesa českého spíše než snahou vyvrátit některé z autorčiných (ostatně velmi pečlivě uvážených) závěrů. Vůbec pak nám nešlo o to uvést v pochybnost její teoretickou soustavu jako celek. Spíše jsme chtěli naznačit, že bude stěží možno vybudovat univerzální slovtvornou teorii slovesa platnou pro všechny slovanské jazyky. Avšak pro sloveso ruské (a snad i pro řadu dalších slovanských jazyků) splnila autorka úkol, který si stanovila, se ctí a na vysoké teoretické úrovni.

Dušan Šlosar